

tiği araştırmalarda şu noktalar öne çıkmaktadır: Zemahşerî, eseri Arapça öğrenmek isteyen Atsız b. Muhammed'e ithaf ettiğine göre satır altı tercümelerini de onun ana dili olan Türkçe ile vermiş olmalıdır. Nitekim eserin en eski nüshaları Arapça metnin Türkçe veya Türkçe ağırlıklı tercümelerini içermektedir. Bu durum, Türkçe satır altı tercümelerin bizzat müellif tarafından yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Zemahşerî önsözünde Atsız'ın yüce adının her zaman, her yerde ve bütün dillerde anılmasını istediğini kaydetmektedir. Burada "bütün diller" ifadesiyle o devirde ilim dili olan Arapça yanında Hârizm bölgesinde bilinen Türkçe, Farsça ve Hârizmce'yi de kastetmiş olmalıdır. Bütün bunlar dikkate alındığında Zemahşerî, eğer *Mukaddimetü'l-edeb*'e Arapça'nın dışında bir dille satır altı tercüme yazmışsa bunun öncelikle Hârizm Türkçesi ile olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ancak o zamanlarda Hârizm bölgesinde yaygın bir dil olan Farsça ile de tercüme vermiş olması muhtemeldir.

Mukaddimetü'l-edeb'in günümüze ulaşan en eski nüshaları XIII-XV. yüzyıllara aittir. Bunların sayısı yirmiden fazla olup çoğu Hârizm Türkçesi, bazıları da Farsça satır altı tercümelidir (*Mukaddimetü'l-edeb*, neşredenin girişi, s. 9). Daha sonra istinsah edilen nüshalardaki tercümelemler ise Farsça, Çağatayca ve Osmanlı Türkçesi'yledir. *Mukaddimetü'l-edeb*, yedi nüshasına dayanılarak ilk defa Arapça-Farsça metin ve Arapça-Latince indeksle birlikte J. G. Wetzstein tarafından yayımlanmıştır (*Samachscharii Lexicon arabicum persicum*, I-II, Leipzig 1844-1850). İshak Hocası Ahmed Efendi'nin 1117 (1705) yılında *Aksa'l-ereb fi tercemeti'l-Mukaddimetü'l-edeb* adıyla Osmanlı Türkçesi'ne yaptığı çeviri bu tarihten 190 yıl sonra basılabilmektedir (I-II, İstanbul 1313; bk. AK-SA'L-EREB). A. Fitret'in 1926'da Buhara'da İbn Sînâ Kütüphanesi'nde rastladığı Farsça, Çağatayca ve Moğolca tercümeliler bir nüshayı Nicholas Poppe neşretmiştir (*Mongol'skiy slovar' Mukaddimat al-adab*, I-III, Moskova-Leningrad 1938-1939, III. cilt indeksi). Zeki Velidi Togan, Konya'da bulduğu İran dili Hârizmce satır altı tercümeliler önemli bir nüshayı tıpkıbasımı ile birlikte yayımlamış (*Horezmce Tercümeliler Mukaddimat al-adab*, İstanbul 1951), Johannes Benzing bu nüsha üzerinde çalışarak Hârizmce, Arapça, Farsça transkripsiyonlu metni Latince ve Almanca çevirisleriyle birlikte neşretmiştir (*Das chwaremsische Sprachmaterial einer Handschrift der Mu-*

Mukaddimetü'l-edeb'in
satır arası
Farsça tercümeliler
nüshasının
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Lala İsmail, nr. 674)

qaddimat al-adab von Zamaxsarî, Wiesbaden 1968). Benzing her iki nüshadaki Hârizmce malzemesi daha sonra bir dizinde toplamıştır: *Chwaremsischer Wortindex. Mit einer Einleitung von H. Humbach*. Herausgegeben von Z. Taraf (Wiesbaden 1983). M. Kâzım İmâm, İran Meclis Kütüphanesi'ndeki yedi nüshanın Arapça metin ve Farsça çevirilerini yayımlamıştır (*Pişrev-i Edeb yâ Mukaddimetü'l-edeb*, I-III, Tahran 1342-1343 hş./1963-1965).

Mukaddimetü'l-edeb'deki Hârizm Türkçesi dil malzemesi üzerine A. N. Borovkov, Karl Heinrich Menges, Ananiasz Zajackowski gibi ilim adamları çeşitli makaleler yazmıştır (geniş bilgi için bk. *Mukaddimetü'l-edeb*, neşredenin girişi, s. 12-14). Hârizm Türkçesi'ni içeren en kapsamlı yayımı Nuri Yüce yapmış (*Mukaddimetü'l-edeb [Zemahşerî], Hvârizm Türkçesi ile Tercümeliler Şuşter Nüshası*, Ankara 1988, 1993) ve nüshalardaki nâdir kelimelerle ilgili araştırmalarını şu makalelerde ele almıştır: "Neu festgestellte Wörter und Wortbedeutungen im Choresmtürkischen (I)" (CAJ, XXVI/3-4 [1982], s. 301-308); "(II)" (*Religious and Lay Symbolism in the Altaic World and Other Papers* [Wiesbaden 1989], s. 434-442); "(III)" (TM, XX [1997], s. 453-461); "Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-edeb*'inde geçen problemliler birkaç kelime" (*Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, Ankara 1996, s. 251-254). *Mukaddimetü'l-edeb* Arapça, Farsça ve Orta Türkçe söz varlığı bakımından zengin bir hazine niteliğindedir. Özellikle Mâverâünnehir ve çevresindeki Türk lehçelerinin bazı nâdir kelimelerini içermesi önemini daha da artırmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Zemahşerî, *Mukaddimetü'l-edeb* (haz. Nuri Yüce), Ankara 1988, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 9, 12-14; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1798; Serkis, *Mu'cem*, II, 974; Brockelmann, GAL, I, 291; Suppl., I, 511; N. Poppe, "Eine viersprachige Zamaxsarî-Handschrift (I): Das çagataitürkische Sprachmaterial", ZDMG, CI (1951), s. 301-332; Zeki Velidi Togan, "Zimahşerî'nin Doğu Türkçesi ile Tercümeliler Mukaddimetü'l-edeb'i", TM, XIV (1964), s. 81-92; Nuri Yüce, "ez-Zemahşerî el-Hvârizmî, Hayatı ve Eserleri", TDED, XXVI (1993), s. 305-309; a.mlf., "Zemahşerî", IA, XIII, 512-513.

NURİ YÜCE

MUKADDİMETÜ İBNİ'S-SALÂH

(مقدمة ابن الصلاح)

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin
(ö. 643/1245)

usûl-i hadise dair meşhur eseri.

Tam adı *Ma'rifetü envâ'i 'ilmi'l-hadîs* olup 'Ulûmü'l-hadîs ve Akşa'l-emel ve ş-şevk fi 'ulûmi hadîsi'r-Resûl diye de bilinen eserini İbnü's-Salâh, Eşrefiyye Dârü'l-hadisi'nde hocasına başladığı 630 (1233) yılından itibaren kaleme almaya başlamış, yazdığı kısımları talebelerine imlâ etmiş ve çalışmasını 634'te (1237) tamamlamıştır. Müellif Râmihürmüzî'nin *el-Muḥaddisü'l-fâsıl*'ına, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*'ine Hatîb el-Bağdâdî'nin başta *el-Kifâye* ve *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî* adlı eserleri olmak üzere onun usûl-i hadîsin hemen her konuyla ilgili kitaplarına ve diğer usul çalışmaları da yanarak meydana getirdiği eserinde Hâkim en-Nisâbü'rî'nin elli iki bölüm halinde ele aldığı hadis konularını altmış beşe çıkarmış ve bu çalışma yazıldığı dönemde

MUKADDİMETÜ İBNİ'S-SALÂH

usûl-i hadîsin yeniden ihyası olarak kabul edilmiştir.

Eserin mukaddimesinde hadis ilminin ve onunla meşgul olanların değerinden, bu ilmin diğer ilimler için taşıdığı önemden söz eden müellif insanların hadis dinleyip yazmakla yetindiklerini, hadisleri anlamaya gayret etmediklerini, iyi yetişmiş muhaddislerin azaldığını gördükten sonra eserini kaleme almaya karar verdiğini söylemektedir. Ardından ele aldığı sahih, hasen, zayıf, merfû, mevkuf, maktû, mürsel, mu'dal, mevzû hadis; semâ, kitâbet, ma'rifetü âdâbî'l-muhaddis, muhtelifü'l-hadîs, sahâbe, elkâbü'l-muhaddisîn, ev-tânü'r-ruvât, ma'rifetü esbâbî'l-hadîs gibi konuların fihristini kaydetmektedir. Her konuya dair çeşitli tarifler verildikten sonra bunların en doğrusuna işaret edilen eserde bazan da herhangi bir tercih yapılmamıştır. Önemli görülen bazı bilgiler "fevâid mühimme" ve "tefrîât" gibi başlıklar altında ayrıca zikredilmiş, her bölümden sonra o konuda yazılan eserlerin adları kaydedilmiştir. İbnü's-Salâh daha önceki usulcülerin aksine bilgileri senedsiz olarak nakletmiştir.

Zeynüddin el-İrâkî'nin usûl-i hadîse dair en değerli çalışma kabul ettiği, buna karşılık İbn Hacer el-Askalânî'nin daha önceki eserleri güzel özetlemekle birlikte tertibinin iyi olmadığını söylediği *Mukaddime*, sahasında ilk derli toplu eser olduğu için büyük ilgi görmüş, üzerinde şerh, ihtisar, ikmal vb. çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı şerh diye anılmakla beraber bunların önemli bir bölümü hâşiye mahiyetindedir. Moğultay b. Kılıç *İş-lâhu İbni's-Salâh*'ında müellife bazı eleştiriler yöneltmiştir. Bedreddin ez-Zerkeşî, *en-Nuket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh* adlı eserinde (I-III, nşr. Zeynelâbidîn b. Muhammed Belâferîc, Riyad 1419/1998) *Mukaddime*'de okunması veya anlaşılması zor olan kısımları halletmek, hatalı aktarıldığını düşündüğü yerleri tashih etmek ve İbnü's-Salâh'ın görüşlerine katılmadığı yerlerde kendi görüşünü belirtmek suretiyle eseri şerhetmiştir. Zeynüddin el-İrâkî esere dair biri manzum olmak üzere iki çalışma yapmış, *et-Tak'yid ve l-izâh limâ uŧlika ve uŧlika min Mukaddimeti'bni's-Salâh* (*Nuketü İbni's-Salâh*) adını verdiği birinci eserinde (diğeri için aş.bk.) İbnü's-Salâh'ın tertibini aynen koruyarak yer yer açıklamalar yapmış, bazan itirazlarını belirtmiş, bazan da İbnü's-Salâh'a yöneltilen eleştirilerin cevaplandırmasıdır (I-II, Kahire 1353; → I-II, Beyrut, ts. [Dârü ih-yât't-türâsî'l-Arabî]; nşr. Muhammed Râ-

gıb et-Tabbâh, Halep 1350; Beyrut 1405; nşr. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine 1389; Kahire 1389/1969, 1400/1980; Beyrut 1401/1981; Beyrut 1412/1991. Üsâme Abdullah Hayyât eser üzerinde bir doktora çalışması yapmıştır [1408/1987, Câmîatü Ümmi'l-kurâ külliyyetü's-şerfa]). İbn Hacer el-Askalânî de İrâkî'nin bu eserdeki elli kadar görüşünü tenkit etmek üzere *el-İfşâh bi-tekmîli'n-Nuket 'alâ İbni's-Salâh*'ını kaleme almıştır.

Mukaddime'yi muhtemelen ilk defa Nevevî *İrşâdü tullâbî'l-hakâ'ik ilâ ma'rifeti süneni hayrî'l-halâ'ik* (s.a.) adıyla ihtisar etmiş (I-II, nşr. Abdülbârî Fethullah es-Selefi, Medine 1408/1987; nşr. Nûreddin İtr, Dimaşk 1408/1988), ardından bu eserini *et-Takrib ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* ismiyle ikinci defa özetlemiştir (Paris 1320 [Fransızca tercümesiyle birlikte]; Kahire 1351, 1388; Beyrut 1405; nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut 1406/1986). Kitabı ayrıca William Marçais Fransızca'ya çevirmiştir ("Le Taqrib de en-Nawawi, traduit et annoté", *JA*, 9e série XVI [1900], s. 315-346, 478-531; XVII [1901], s. 101-149, 193-232, 524-540; XVIII [1901], s. 61-146). Büyük ilgi gören *et-Takrib*'i Zeynüddin el-İrâkî, Burhâneddin İbrâhim b. Muhammed el-Kabâkîbî, Şemseddin es-Sehâvî gibi âlimler şerhetmiş, fakat Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî'si* daha çok ilgi görmüştür (Kahire 1307; nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf, I-II, Kahire 1385/1966; I-II, Medine 1392, 1396; I-II, Beyrut 1399, 1409; I-II, Riyad 1400; nşr. İzzet Ali Atıyye, I-II, Kahire 1400-1405; nşr. Ahmed Ömer Hâşim, I-II, Beyrut 1409; nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârâyîbî, I-II, Beyrut 1414/1994). *Mukaddimetü İbni's-Salâh*'ı ihtisar çalışmaları daha sonraları devam etmiş, Bedreddin İbn Cemâa ona önemli açıklama, düzeltme ve ilâveler yaparak çalışmasına *el-Menhelü'r-revî fi 'ulûmî'l-hadîsi'n-nebevî* adını vermiş (nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dimaşk 1406/1986; Beyrut 1990), torunu İbn Cemâa Muhammed b. Ebû Bekir bu eseri *el-Menhecü's-sevî* ismiyle şerhetmiştir. Ardından Tîbî *el-Hulâsa fi usûli'l-hadîs* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Bağdat 1391/1971; Beyrut 1985), İbnü'l-Lebbân *Muhtaşaru 'Ulûmî'l-hadîs* (*Kitâb fi 'Ulûmî'l-hadîs*), Alâeddin İbnü't-Türkmânî *el-Müntehab fi 'Ulûmî'l-hadîs* (*Muhtaşaru 'Ulûmî'l-hadîs*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 390; Şehid Ali Paşa, nr. 2762, vr. 90^a-115^a; Mektebetü'l-esed [Dimaşk], Mustalahu'l-hadîs, nr. 13509) adlı çalışmalarını

kaleme almış, Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr *İhtisârü 'Ulûmî'l-hadîs*'inde (*Şerhu İhtisârî'l-hadîs*) esere önemli ilâveler yapmış (nşr. Salâh Muhammed Muhammed Uveyda, Beyrut 1409/1989), Ahmed Muhammed Şâkir bu muhtasarı *el-Bâ'îşü'l-haşiş* adıyla şerhetmiştir (Kahire 1355, 1370, 1377/1958; Beyrut 1387; Riyad-Dimaşk 1414/1994, 1417/1996; nşr. Ali b. Hasan b. Ali el-Halebî, I-II, Riyad 1415/1995, Nâsirüddin el-Elbânî'nin notlarıyla). İbnü'l-Mülâkkin, *el-Muknî fi 'ulûmî'l-hadîs*'inde (I-II, nşr. Abdullah Yûsuf el-Cedî, Riyad 1413/1992) eseri ihtisar ederken onu yeniden düzenleyip ilâveler yapmış, daha sonra bu çalışmasını *et-Tezkire* ismiyle bir daha özetlemiştir (nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd, Amman 1408). Ömer b. Reslân el-Bulkinî, *Meâsinü'l-ıştîlâh fi tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh* adını verdiği muhtasarında (nşr. Âişe Abdurrahman, Kahire 1394/1974) İbnü's-Salâh'ın eserine beş bölüm daha ekleyerek hadis ilimlerinin sayısını yetmişe çıkarmış, Bulkinî'nin talebesi İbn Habîb diye tanınan Ebû'l-İz Tâhir b. Hasan el-Halebî de *Meâsinü'l-ıştîlâh*'ı nazma çekmiştir.

Eserin tertibini beğenmeyen İbn Hacer el-Askalânî onu 812'de (1409) *Nuḥbetü'l-fiker* ismiyle yeniden düzenleyip ihtisar etmiş (Kahire 1303 [*Mecmû' müstemil 'alâ resâ'ili şelâs* adıyla İbnü'l-Cezerî'nin *Nebze min ed'îye nebeviyye* ve Birgivî'nin *Muṣṭalaḥu'l-hadîs*'i ile birlikte], 1352/1934, 1357/1938; Lahor 1305 [taşbaskı]; Delhi 1328, 1905 [*Sünenü İbn Mâce* ve diğerleriyle birlikte], 1332/1913, İstanbul 1329) ve esere kırk kadar bölüm eklemiş, ardından bu çalışmasını *Nüzhetü'n-naẓar fi tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker* adıyla şerhedecek 818'de (1415) tamamlamıştır (nşr. W. Nassau Lees v.dğr., Kalkûta 1279/1862; Kahire 1252 [Ezher âlimlerinden oluşan bir komisyon tarafından], 1301, 1308, 1323, 1327, 1352, 1353, 1368, 1395/1975, 1401 [İshak Azzûz'un notlarıyla birlikte], 1411/1990; İstanbul 1288, 1305, 1327; Delhi 1332; Cavnûr 1339/1920; Cidde 1406/1986; Beyrut 1406/1986 [İbn Abdülhak el-Bağdâdî'nin *Kavâ'idü'l-usûl*'ü ile birlikte], 1409 [Salâh Muhammed Muhammed Uveyda'nın notlarıyla birlikte]; Riyad 1416/1996 [*el-Manzûmetü'l-Beykûniyye* ile]; nşr. Muhammed Gıyâs es-Sabbâğ, Dimaşk 1399; nşr. Nûreddin İtr, Dimaşk 1413/1992; nşr. Amr Abdülmün'im Selîm, Kahire 1415/1995). *Nuḥbetü'l-fiker* ve şerhi, usûl-i hadîs konularını özlü bir şekilde ele alması yanında müellifinin şöhreti sebebiyle büyük ilgi görmüş, medreselerde ders

kitabı olarak okutulmuş, bu iki eser üzerine muhtasarlar, şerhler ve hâşiyeler yazılmış, manzum hale getirilmiş ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî'nin çağdaşı Kemâleddin Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Hasan eş-Şümunnî *Nuḥbetü'l-fiker*'i müellifinden önce 817'de (1414) *Behcetü'n-nazar*, İbn Hacer el-Askalânî'nin oğlu Ebû'l-Meâlî Bedreddin Muhammed de *Netice-tü'n-nazar* adıyla şerhetmiştir. Ayrıca eser üzerinde Muhammed b. Abdullah el-Harâşî'nin *Münteha'r-rağbe fî ḥallî el-fâzî'n-Nuḥbe* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 664) ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Şerḥu Nuḥbetü'l-fiker* (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 35-37 [müellif hattı]; Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 46, Pertevniyal, nr. 186-187; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 804) adlı çalışmalarının bulunduğu bilinmektedir. *Nuḥbetü'l-fiker* ve şerhi üzerine birçok hâşîye yazılmıştır. Bunlardan İbn Kutlu-boğâ'nın *el-Kavlü'l-mübteker 'alâ Şerhi Nuḥbetü'l-fiker* (*Hâşîye 'alâ Şerhi'n-Nuḥbe*, *Hâşîye 'alâ Nüzheti'n-nazar*) (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Tal'at, Hadis, nr. 165; Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 672, Serez, nr. 620, Şehid Ali Paşa, nr. 336, 348), Ali el-Kârî'nin *Şerḥu Şerhi Nuḥbetü'l-fiker fî muştalaha'ti ehli'l-eşer* (İstanbul 1327;

Beyrut 1398; nşr. Muhammed Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm, Beyrut, ts. [Dârü'l-Erkam], Abdülfettâh Ebû Gudde'nin girişiyile birlikte), Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî'nin *el-Yevâkit ve'd-dürer şerḥu Şerhi Nuḥbetü'l-fiker* (nşr. Ebû Abdullah Rebî' b. Muhammed es-Suûdî, I-II, Riyad 1411/1991, 1413/1993; Münâvî'nin bundan daha hacimli *Netice-tü'l-fiker fî Şerhi Nuḥbetü'l-fiker* adlı bir eseri daha vardır), İbrâhîm b. İbrâhîm el-Lekânî'nin *Ḳazâ'ü'l-vaṭar min Nüzheti'n-nazar fî tavzîhi Nuḥbetü'l-fiker* (yazma nüshaları için bk. Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, nr. 275), Muhammed Ekrem b. Abdurrahman en-Nasrûrî es-Sindî'nin *İm'ânü'n-nazar Şerḥu Nuḥbetü'l-fiker* (nşr. Ebû Saîd Gulâm Mustafa el-Kâsımî, Haydarâbâd, ts. [Haydarî Press]), Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin *Behcetü'n-nazar 'alâ Nuḥbetü'l-fiker* (Mektebetü medreseti Beşîr Ağa [Medine], Usûlü'l-hadîs, nr. 7), Kemâleddin İbn Ebû Şerîf'in *Hâşîye 'alâ şerhi'n-Nuḥbe* (*Neticetü'n-nazar fî şerhi Nuḥbetü'l-fiker* [Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 147], *Ta'lika 'alâ Şerhi'n-Nuḥbe* [Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 1573]), Muhammed Abdullah et-Tünkî el-Ahmedî el-Hindî'nin *İkdü'd-dürer fî cîdî Nüzheti'n-nazar* (Delhi 1332), Abdullah b. Hüseyin Hâtir es-Semîn el-Ade-

vî'nin *Hâşiyetü Lakṭü'd-dürer bi-şerhi metni Nuḥbetü'l-fiker* (Kahire 1323, 1356/1938) adlı hâşiyeleri ve Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamîd el-Halebî el-Eserî'nin *en-Nuket 'alâ Nüzheti'n-nazar fî tavzîhi Nuḥbetü'l-fiker* isimli çalışması (Demmâm 1416/1995) zikredilebilir. Radıyyüddin İbnü'l-Hanbelî *Menḥu'n-Nuḡbe 'alâ şerhi'n-Nuḥbe* adlı hâşiyesini *Ḳafvü'l-eşer fî safvî 'ulûmü'l-eşer* ismiyle ihtisar etmiş (Kahire 1326; nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1408), Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî de muhtasarına *Bülğatü'l-erib fî muştalaha'i âşâri'l-habîb* adını vermiştir (Kahire 1326; nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1408, *Ḳafvü'l-eşer* ile birlikte). *Nuḥbetü'l-fiker*'i nazmen ifade etme gayretleri asırlar boyu devam etmiş, eseri ilk defa şerheden Kemâleddin eş-Şümunnî onu *er-Rütbe fî şerhi'n-Nuḥbe* (*Naẓmu Nuḥbetü'l-fiker*) adıyla nazmetmiş (nşr. Muhammed b. Ömer Semâî el-Cezâîrî, Büreyde 1415/1994), Takıyyüddin eş-Şümunnî de babasının bu çalışmasını *el-'Âli'r-rütbe fî şerhi nazmi'n-Nuḥbe* ismiyle şerhetmiştir (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, nr. 449; Teymûriyye, nr. 163, B. 23.336). İzzeddin el-Askalânî manzum çalışmasına *Nüzhetü'n-nazar nazmü Nuḥbetü'l-fiker* (Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Mecâmîu Tal'at, nr. 880), Burhâneddin İbn Ebû Şerîf *Naẓmu Nuḥbetü'l-fiker*, Ebû Hâmid b. Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Muhammed el-Fâsî *İkdü'd-dürer fî nazmi Nuḥbetü'l-fiker* adını vermiş, Emîr es-San'ânî *Nuḥbetü'l-fiker*'i *Ḳaşabü's-sükker* ismiyle manzum hale getirmiş, ardından onu *İsbâlü'l-maṭar* adıyla şerhetmiş, bu şerh Muhammed Refik el-Eserî tarafından yayımlanmıştır (Riyad 1417/1996). *Ḳaşabü's-sükker*'i Abdülkerim Murâd el-Eserî *Saḥḥu'l-maṭar* adıyla şerhetmiştir (Mekke 1380; Medine 1405). *Nuḥbetü'l-fiker*'in Türkçe tercümeleri arasında Muhammed b. Ömer el-İskilîbî'nin *Terceme-i Nuḥbetü'l-fiker* (Edirne Selimiye Ktp., nr. 911; İÜ Ktp., TY, nr. 1668), Ahmed b. Abdullah b. Ali Fâtih el-Ağrûsî'nin *Terceme-i Nuḥbetü'l-fiker* (İstanbul 1261, 1327) ve Abdünnâfî İffet Efendî'nin *el-Eserü'l-muteber* (*Enfa'u'l-eser*) *fî terceme-i Nuḥbetü'l-fiker* (Ma'mûretülâziz 1301) adlı eserleri sayılabilir. Talât Koçyiğit, *Nüzhetü'n-nazar'ı Hadis Istılahları Hakkında Nuḥbetü'l-fiker Şerhi* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (Ankara 1971).

Mukaddimetü İbnî's-Şalâh üzerinde tanınmış muhaddislerin manzum çalışmaları bulunmaktadır. İbnü's-Salâh'ın talebesi Şam Kâdîlkudâtı Ebû Abdullah Şe-

Mukaddimetü İbnî's-Şalâh'ın unvan sayfasıyla ikinci sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 390)

MUKADDİMETÜ İBNİ'S-SALÂH

hâbeddin Muhammed b. Ahmed b. Halîl el-Huveyyî *Akşa'l-emel ve's-sûl fî 'ulûmi hadîşî'r-Resûl* adlı urcûsesini meydana getirmiş (*Manzûmetü İbn Halîl*, Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Mustalah, nr. 256), Zeynüddin el-İrâkî, kısaca *el-Elfiyye* diye anılan *Tebşîratü'l-mübtedî* ve *tezkiyetü'l-müntehâ* isimli çalışmasında (*et-Tebşîra ve't-tezkire*, nşr. Mahmûd Rebî', Kahire 1355/1937) hadis usulî konularının kolayca ezberlenebilmesi için eseri İbnü's-Salâh'ın tertibine uyarak 1002 beyitte özetlemiş ve bunu daha sonra *Fethu'l-muğîş bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîş* adıyla şerhetmiştir (Leknev 1303/1885, taşbaskı; nşr. Salâh Muhammed Muhammed Uveyda, Beyrut 1413). *el-Elfiyye*'yi Şemseddin es-Sehâvî, Bikâî, Zekerîyyâ el-Ensârî, Emîr Pâdişah, Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî ve Üchûrî gibi âlimler de şerhetmiştir (*DîA*, XI, 29). İbn Hacer el-Askalânî, bu esere olan itirazlarını ortaya koymak üzere *en-Nüket 'ale'l-Elfiyye*'yi kaleme almaya başlamış, fakat bu çalışma yarım kalmıştır (Süyûtî, s. 47). *Mukaddime*'yi Süyûtî de *Naẓmü'd-dürrer fî 'ilmi'l-eşer (Elfiyyetü'l-hadîş)* adıyla 1000 beyitte özetlemiş (nşr. Ahmed b. Yûsuf el-Kâdirî, Dimaşk 2000, Zeynüddin el-İrâkî'nin *Elfiyye*'siyle birlikte), ardından bunu *el-Bahrü'llezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eşer* ismiyle şerhetmiş, Süyûtî'nin *Elfiyye*'sini de Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ el-Vellûvî *İs'âfû zevi'l-vaṭar bi-şerhi Naẓmi'd-dürrer* adıyla şerhetmiştir.

Mukaddime pek çok defa yayımlanmıştır (nşr. Abdülhay el-Leknevî, Leknev 1304 [taşbaskı], 1314; Kahire 1326; Bombay 1357 → Dimaşk 1392; nşr. Muhammed Râgîb et-Tabbâh, Halep 1350 [Zeynüddin el-İrâkî'nin şerhiyle birlikte], Tabbâh bu iki eser üzerindeki ta'liklerine *el-Mişbâh 'alâ Mukaddimetü İbnî's-Salâh* adını vermiştir; nşr. Nûreddin İtr, Medine-Halep 1386/1966, 1392; Dimaşk 1404, 1406; Beyrut 1398; nşr. Âişe Abdurrahman, Kahire 1974, 1411/1990; Sûse 1988).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîş*, neşredenin girişi, s. 17-22; a.e.: *Mukaddimetü İbnî's-Salâh ve Mehâsinü'l-ıstılâh* (nşr. Âişe Abdurrahman), Kahire 1411/1990, neşredenin girişi, s. 39, 52-62; İbn Hacer el-Askalânî, *Şerhu Nuḥbeti'l-fiker* (nşr. Nûreddin İtr), Dimaşk 1413/1992, neşredenin girişi, s. 18-22, 35-36; Süyûtî, *Naẓmü'l-ikyân* (nşr. Philip K. Hitti), New York 1927, s. 47; Râdiyüddin İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eşer fî şafvi 'ulûmi'l-eşer* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1408, neşredenin girişi, s. 17-30; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker fî muştalahâti ehli'l-eşer* (nşr. M. Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm), Beyrut, ts., neşredenlerin girişi, s. 106-116; Keş-

fû'z-zunûn, I, 465; II, 1161-1163, 1936-1937; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 432-434; Brockelmann, *GAL*, I, 440-442; *Suppl.*, I, 610-612; Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, *Fihristü'l-maḥṭûṭât I: Muştalahu'l-hadîş*, Kahire 1375/1956, s. 160-161, 175-176, 223, 258-259, 275, 318; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî ve dirâsetü muşannefâtihî ve men-hecihi ve mevâridihî fî kitâbihi'l-İşâbe*, Bağdad 1978, I, 288-299; Mahmûd et-Tahhân, *el-Hâfîz el-Haṭîb el-Bağdâdî ve eşeruhû fî 'ulûmi'l-hadîş*, Beyrut 1401/1981, s. 450-461, 474-477; Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm 'Alî el-Kârî ve eşeruhû fî 'ilmi'l-hadîş*, Beyrut 1408/1987, s. 170-173; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, II, 157-158; III, 464-465; Müteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara 1996, s. 145-148; a.m.f., “el-Elfiyye”, *DİA*, XI, 29.

M. YAŞAR KANDEMİR

MUKALLİD

(bk. TAKLİD).

MUKANNA' el-HORASÂNÎ

(مقتع الخراساني)

(ö. 161/778 [?])

Abbâsiler devrinde Mâverâünnehir'de peygamberlik ve ilâhlık iddiasıyla ortaya çıkan isyancı.

Adı Atâ, Hakîm, Hişâm b. Hakîm ve Hâşim b. Hakîm olarak kaydedilmektedir. Ancak Abbâsiler'le giriştiği savaşlarda taraftarlarının kendisinden “Ey Hâşim, bize yardım et!” diye niyazda bulunmalarından adının Hâşim olduğu anlaşılmaktadır. Şaşılığını yüzüne örttüğü yeşil bir örtü (kına') veya altın bir peçe ile gizlediği için “Mukanna” (örtülü) lakabıyla şöhret bulmuştur. Aslen Belhli olup gençlik yıllarında Merv yakınlarındaki Kâve (Kâze, Kâre) köyüne yerleşen Mukanna'nın kassârlık yaptığı, sihirle uğraştığı ve bu dönemde Ebû Müslim-i Horasânî hareketinin içinde yer aldığı nakledilmektedir. Bağdâdî, Mukanna'nın Ebû Müslim'e aşırı bağlılık gösteren ve onu Hz. Peygamber'den daha üstün kabul eden Rizâmîyye fırkasına mensup olduğunu söyler. Abbâsî ihtilâli sırasında Ebû Müslim'in ordusunda kumandan (veya divan kâtibi) olarak görev yapmıştır. Mukanna'nın Horasan Valisi Abdülcebbar el-Ezdi'nin hizmetinde çalıştığı rivayet edilir.

Mukanna', muhtemelen Abdülcebbar el-Ezdi'nin Abbâsiler'e karşı isyan ettiği 141 (759) yılında Horasan'da peygamberliğini ilân etti; ancak yakalanıp Bağdat'a gönderildi. Burada birkaç yıl hapsedildi ve ardından serbest bırakıldı. Bu tarihten sonrakı faaliyetleri hakkında bilgi bulunma-

yan Mukanna', Halife Mehdî-Billâh döneminde 157 (774), 159 (776) veya 161 (778) yılında ulûhiyyetin kendisinde tecessüm ettiğini, fakat insanların onu ilâh sûretinde görmelerinin mümkün olmadığını, zira nurundan tutuşup yanacaklarını, Allah'ın önce Âdem, ardından Nûh, İbrâhim ve Hz. Muhammed'e kadar diğer peygamberlerin, Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ali ile oğullarının ve Ebû Müslim'in sûretlerinde ve en sonunda kendisinin sûretinde göründüğünü söyleyip ulûhiyyet iddia etmeye başladı. Horasan'ın her tarafına dâiler göndererek taraftar kazanmaya çalıştı ve nisbeten başarılı oldu. Horasan Valisi Humeyd b. Kahtabe'nin kendisini tutuklamak üzere harekete geçtiğini öğrenince Merv'i terkedip damadı Abdullah b. Amr'ın dâi olarak faaliyet gösterdiği Mâverâünnehir'e yerleşmeye karar verdi. Merv'den ayrılarak Keş'e (Kış) gitti. Bu bölgede Abbâsiler'e muhalif bazı gruplarla göçebe Türkler'i ve Soğdî köylüleri kendisine bağladı. Görüşlerini yaymak için mahallî idarecilerden yardım talep etti. Onun bu dönemde mensuplarından her türlü imkânı kullanarak servet temin etmelerini istediği, zinayı mubah ve bütün haramları helâl kıldığı, başta namaz ve oruç olmak üzere ibadetleri ilga ettiği, muhaliflerini öldürtmekten çekinmediği ve daha önce tâbi olduğu Ebû Müslim'in Hz. Peygamber'e karşı üstünlüğünü iddia ettiği belirtilmektedir.

Bu sırada Mukanna' Keş yakınında bulunan Siyâm (Senâm) Kalesi'ne yerleşti. Keş'te toplanan Mukanna'a bağlı kuvvetler burada bazı binaları ve kaleleri ele geçirerek Abbâsiler'e karşı isyan hareketini başlattı. Halifenin gönderdiği kuvvetlerle Mukanna' taraftarları arasında birçok çatışma meydana geldi ve ona bağlı kuvvetler Mâverâünnehir'in her tarafına yayılmaya başladı. Bunun üzerine Buhara Valisi Hüseyin b. Muâz ile şehrin kadısı Âmir b. İmrân asker ve gönüllülerden oluşan bir orduyu Nerşah'a sevkettiler. Bu ordu başlangıçta 700 isyancıyı öldürdüyse de (Receb 159 / Mayıs 776) isyan bastırılmadı. Daha sonra Halife Mehdî-Billâh bölgeye Cebrâil b. Yahyâ ve kardeşi Yezîd kumandasında bir ordu gönderdi. Yine kısmî başarılar kazanılmakla birlikte kesin bir netice alınamadı. Nihayet Muâz b. Müslim kumandasındaki ordu 161 (778) yılında Mukanna' taraftarlarını büyük bir hezimete uğrattı. Canını kurtarabilenler Mukanna'nın ikamet ettiği Siyâm Kalesi'ne sığındılar. Çevresinde hendekler kazılmış ve tahkim edilmiş olan kalenin etrafında muharebe-